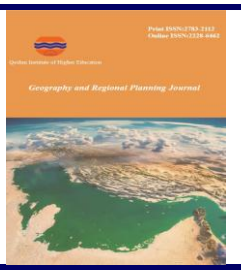
Iranian Association of Geopolitical

Geography and Regional Planning

ISSN (Print): 2783-2112 - ISSN (Online): 2228-6462

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

From Resilient Survival to the Consolidation of Spatial Insecurity: A Grounded Theory of Afghan Migrants' Informal Entrepreneurship in Tehran and Its Implications for Regional Planning

Amir Abbas Rezaei Kallaj[1], Zahra Zare[2]✉, Mahdi Mokhtarpoor Ghahroodi[3]

1. PhD student in Sociology, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: amirrezaei141401@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: zahra.zare1@iau.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: mehdi.mokhtarpour@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:
Received: June 16, 2026
Revised: June 26, 2026
Accepted: September 28, 2026
Published online: October 23, 2026

Keywords:
Migration Regional Planning Informal Economy Tehran City

Abstract

Comprehensive and theory-driven research addressing both the entrepreneurial processes of Afghan migrants and the spatial-regional disparities of this phenomenon remains limited. This study aims to explain the process and structure of Afghan migrant entrepreneurship within Tehran's informal economy and its implications for regional planning. Using Grounded Theory (Strauss and Corbin's approach), semi-structured in-depth interviews were conducted with 11 Afghan migrant entrepreneurs, selected through purposive and theoretical sampling across nine districts of Tehran. Simultaneously, a regional analysis was performed based on the spatial differentiation of informal activities and urban development documents. Following the coding process, 239 open codes, 45 axial codes, and 12 selective codes were extracted, categorized into five groups: causal conditions, intervening conditions, contextual conditions, strategies, and consequences. The core category identified is "Entrepreneurial Survival and Dynamism based on Mutual Trust within Informal Cover Systems." Regional findings indicate that informal entrepreneurial patterns in southern and southwestern Tehran are more concentrated and dependent on ethnic networks, with over 45% of interviewees lacking legal identity—most of whom operate in these very districts. Conversely, in the central and northern districts, patterns of brokerage and informal services are associated with a higher level of legal identity. From a regional planning perspective, these findings underscore the necessity of designing distinct spatial policies for different districts of Tehran. This research demonstrates that without accounting for intra-urban regional differences in Tehran, uniform support policies are not only ineffective but may also exacerbate spatial insecurity.

How to cite: Rezaei Kallaj, A. A., Zare, Z. & Mokhtarpoor Ghahroodi, M. (2026). From Resilient Survival to the Consolidation of Spatial Insecurity: A Grounded Theory of Afghan Migrants' Informal Entrepreneurship in Tehran and Its Implications for Regional Planning, 16(64).45-65.https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.587139.4477

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
DOI: https://doi.org/ 10.22034/jgeoq.2026.587139.4477

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Migration is a practice undertaken individually or collectively for various reasons, with migrants embarking on this journey in an effort to build a new life. Social life, communication, characteristics, and the way migrants are welcomed in new regions are among the factors that influence the transition process from laborer to entrepreneur. Social scientists have proposed various theories regarding the transformation from a worker to an entrepreneurial migrant. By focusing on local entrepreneurial opportunities and leveraging elements such as ideas, skills, capital, and social capital, migrants can transform into more confident entrepreneurs in their host geography—a phenomenon observable among Afghan entrepreneurial migrants in Iran. The migration of Afghans to Iran has attracted the attention of researchers from economic, social, and cultural perspectives in recent years. A review of the existing literature indicates that, although numerous studies have been conducted on the employment, identity, and resilience of Afghan migrants, there is a lack of comprehensive and theoretical research that simultaneously addresses the lived entrepreneurial experience and the spatial-regional disparities of this phenomenon. Aiming to explain the process and structure of entrepreneurship among Afghan migrants within the informal economy of Tehran, this study seeks to generate a new conceptual paradigm and, in its final stage, derives the implications for regional planning in the city of Tehran.

Methodology

Recognizing the limitations of quantitative and traditional methods in explaining the complex socio-economic phenomena of migration, this study employs Grounded Theory as an appropriate methodology for theory generation in under-researched areas, following the Strauss and Corbin approach, where the theory is discovered and extracted directly from the data. The primary focus was on continuous and comparative coding to reach more abstract concepts and, ultimately, the final paradigm. The statistical population in this study consisted of Afghan migrants residing in Tehran with entrepreneurial backgrounds. Consequently, to obtain optimal and appropriate data, semi-structured in-depth interviews—accompanied by observation and note-taking—were conducted with 11 Afghan migrants who were engaged in entrepreneurial activities across 12 neighborhoods in 9 different districts of Tehran (Districts 2, 3, 4, 5, 6, 18, 19, 20, and 21). These participants were selected through purposive and theoretical sampling to gain access to their subjective and semantic worlds and to understand their perceptions and experiences of entrepreneurship and business. Simultaneously, a regional analysis was conducted based on the spatial distribution of informal activities and urban development plan documentation.

Results and Discussion

239 open codes, 45 axial codes, and 12 selective codes were extracted, categorized into five groups: causal conditions, intervening conditions, contextual conditions, strategies, and consequences. The core category was identified as “Entrepreneurial survival and dynamism based on mutual trust within informal protective systems.” Beyond generating a grounded theory, the findings have direct implications for regional planning in Tehran. An analysis of the spatial distribution of the interviewees by district and neighborhood reveals that informal entrepreneurship patterns are not uniform across Tehran, and this spatial diversity necessitates the design of differentiated spatial policies. Based on field data (extracted from actual districts and neighborhoods) and urban development plan documents, key districts were divided into three categories: North, Central-East, and South-West, and relevant regional planning proposals were presented. Regional findings showed that informal entrepreneurship patterns in the southern and south-western districts (Districts 19, 20, and 21) are more concentrated, vulnerable, and dependent on ethnic networks. Notably, 5 out of the 11 interviewees (over 45%) lacked legal residency status, with most operating in these specific districts. In contrast, in the central and northern districts (Districts 3, 4, 5, 6, and 18), patterns of brokerage and informal services are associated with a higher level of legal status.

Conclusion

Based on the spatial-regional findings of this study, it can be argued that overlooking the diverse patterns of informal entrepreneurship across different districts of Tehran has been a primary reason for the ineffectiveness of uniform support policies in recent decades. Urban planning in Tehran has historically paid little attention to "zoning based on the informal economy of migrants," which has led to the consolidation of many informal businesses in the southern and south-western districts (particularly District 19, Abdol-Abad, with 22 informal personnel) without any prospect for formalization. This study demonstrates that each district in Tehran requires a different "regional policy package" depending on the migrants' dominant activities, existing infrastructure, and legal-social pressures. These findings emphasize the necessity of designing distinct spatial policies for different districts of Tehran, including the creation of a "Special Zone for Organizing Migrant Entrepreneurship" in District 19 (Abdol-Abad), direct sales markets in District 20 (Shahr-e Ray), allocation of cargo unloading spaces in District 21 (Vardavard), and local facilitation offices in Districts 2, 3, 4, 5, 6, and 18. This research suggests that without attention to intra-urban regional differences, uniform support policies are not only ineffective but may also entrench spatial insecurity.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲- ۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲ -۲۷۸۳

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

انجمن ژئوپلیتیک ایران

از بقای تاب‌آورانه تا تثبیت ناامنی فضایی: نظریه زمینه‌ای کارآفرینی غیررسمی مهاجران افغان در شهر تهران و دلالت‌های آن برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای

امیر عباس رضائی کلّج[۱]، زهرا زارع✉[۲]، مهدی مختارپور قهرودی[۳]

۱. دانشجوی دکتری جامعه شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: amirrezaei141401@gmail.com

۲. نویسنده مسئول. استادیار گروه جامعه شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: zahra.zare1@jiau.ac.ir

۳. استادیار گروه جامعه شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: mehdi.mokhtarpour@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۴/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۰۱

کلیدواژه ها:

مهاجرت برنامه‌ریزی منطقه‌ای

اقتصادغیررسمی شهرتهران

چکیده

پژوهش‌های جامع و نظریه‌مندی که همزمان به فرایند کارآفرینانه مهاجران افغان و تفاوت‌های فضایی–منطقه‌ای این پدیده بپردازد، اندک است. این پژوهش با هدف تبیین فرآیند و ساختار کارآفرینی مهاجران افغان در اقتصاد غیررسمی شهر تهران و دلالت‌های آن برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای بوده است. به این منظور با استفاده از نظریه زمینه‌ای (رویکرد استراوس و کوربین) مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته با ۱۱ نفر از مهاجران افغانستانی کارآفرین در ۹ منطقه شهر تهران که با نمونه‌گیری هدفمند و نظری انتخاب شده بودند، صورت گرفته و همزمان، تحلیل منطقه‌ای بر اساس تفکیک فضایی فعالیت‌های غیررسمی و مستندات طرح‌های توسعه شهری انجام شد. ۲۳۹ کد باز، ۴۵ کد محوری و ۱۲ کد گزینشی در پنج دسته شرایط علّی، مداخله‌گر، زمینه‌ای، راهبردها و پیامدها استخراج شده و مقوله محوری «بقا و پویایی کارآفرینانه مبتنی بر اعتماد متقابل در سیستم‌های پوششی غیررسمی» شناسایی گردید. یافته‌های منطقه‌ای نشان داد که الگوهای کارآفرینی غیررسمی متمرکز در مناطق جنوبی و جنوب غربی تهران و وابسته‌تر به شبکه‌های قومی بوده و بیش از ۴۵٪ مصاحبه شوندگان فاقد هویت قانونی هستند که اکثریت آنها در همین مناطق فعالیت دارند. در مقابل، در مناطق مرکزی و شمالی، الگوهای واسطه‌گری و خدمات غیررسمی با میزان بالاتری از برخورداری از هویت قانونی همراه است. از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای، این یافته‌ها بر لزوم طراحی سیاست‌های فضایی متمایز برای مناطق مختلف تهران تأکید دارد. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بدون توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای درون‌شهری تهران، سیاست‌های یکسان حمایتی نه تنها کارآمد نیست، بلکه ممکن است ناامنی فضایی را تثبیت کند.

استناد: رضائی کلّج، امیر عباس، زارع، زهرا و مختارپور قهرودی، مهدی. (۱۴۰۵). **از بقای تاب‌آورانه تا تثبیت ناامنی فضایی: نظریه زمینه‌ای کارآفرینی غیررسمی مهاجران افغان در شهر تهران و دلالت‌های آن برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای**. جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۶(۶۴). ۴۵-۶۵. DOI:10.22034/jgeoq.2026.587139.4477

CC BY

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

مهاجرت عملی است که به دلایل مختلف به صورت فردی یا جمعی انجام می‌شود و مهاجران به عنوان تلاشی برای ساختن یک زندگی جدید، تن به مهاجرت می‌دهند. آنان پس از ورود به سرزمین مقصد، ابتدا سعی می‌کنند نیازهای اولیه خود را برطرف سازند. گرچه تأمین معاش و به تبع آن، کار، اولین خواسته مهاجران است، اما با توجه به تجاربی که از کارهای محول‌شده به دست می‌آورند و نیز ایده‌ها و سرمایه‌ای که از سرزمین مبدأ دارند، ترغیب می‌شوند برای کارآفرینی تلاش کنند. زندگی اجتماعی، ارتباطات، ویژگی‌ها و نحوه استقبال از مهاجران در فضای زندگی جدید نیز از جمله موضوعاتی است که بر روند تغییر از کارگری به کارآفرینی مؤثر است و پژوهشگران علوم اجتماعی نظریات گوناگونی برای فرایند تحول از کارگر به مهاجر کارآفرین ارائه داده‌اند. مهاجران می‌توانند در کشوری که به آن مهاجرت می‌کنند با تمرکز بر فرصت‌های کارآفرینی و عناصری مانند ایده، مهارت، سرمایه و سرمایه اجتماعی، به کارآفرینانی با اعتمادبه‌نفس بالاتر تبدیل شوند که نمونه‌های آن را می‌توان در مهاجران افغانستانی کارآفرین در ایران مشاهده کرد.

در اقتصاد رقابتی و مبتنی بر بازار دنیای کنونی که با تحولات و تغییرات سریع و شتابان محیط بین‌المللی، گذر از جامعه صنعتی به جامعه اطلاعاتی و تغییر اقتصاد ملی به اقتصاد جهانی همراه است، از کارآفرینی به عنوان موتور محرکه توسعه اقتصادی یاد می‌شود که می‌تواند سبب افزایش بهره‌وری، رشد اقتصادی و ایجاد اشتغال و رفاه اجتماعی گردد (مهرآرا، ۱۳۸۶). در مواجهه با تنگناهای اقتصادی و در شرایطی که کشور هم با کمبود شدید سرمایه‌گذاری و هم در بعضی بخش‌ها با کمبود سرمایه انسانی متخصص روبه‌روست، نقش مهاجران افغان سرمایه‌گذار و کارآفرین حیاتی است. از این رو، اهمیت پژوهش‌هایی که بتواند به تبیین علمی و ارائه راهکارهایی بپردازد تا از سرمایه‌گذاری مهاجران افغانستان استقبال شده و زمینه و بستری برای بهره‌گیری از مهارت و کارآفرینی آنان فراهم آید، دوچندان می‌شود. این مسئله در چارچوب روابط همسایگی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز قابل تعریف است؛ به‌گونه‌ای که بی‌ثباتی در افغانستان به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های فراگیر، پیامدهای امنیتی و اجتماعی گسترده‌ای را متوجه مناطق مرزی ایران، به ویژه استان سیستان و بلوچستان، نموده است (پویا، ۱۴۰۲).

کارآفرینی مهاجران افغان، یک فرصت بزرگ اقتصادی است که متأسفانه با بی‌توجهی مسئولان جایی در اقتصاد رسمی نیافته و اقتصاد غیررسمی به بستری مهم برای فعالیت‌های اقتصادی آنان تبدیل شده است که نتیجه آن، چالش‌های عمیق اجتماعی–فرهنگی می‌باشد. هرچند کارآفرینی قانونی مهاجران، یک سازوکار حیاتی برای انطباق اقتصادی و کسب استقلال است، اما کارآفرینی مهاجران افغان در ایران به دلیل موانع قانونی و محدودیت‌های هویتی، به شکل غیرقانونی و در محدوده اقتصاد غیررسمی رخ می‌دهد. این پژوهش بر شکاف موجود در نظریه‌های کارآفرینی سنتی تأکید می‌کند که اغلب بر کارآفرینی قانونی، سرمایه‌گذاری رسمی و محیط نهادی پایدار تمرکز دارند. در مقابل، کنشگران مهاجر در تهران، ساختارهای نوینی از «کارآفرینی مبتنی بر بقا» ایجاد کرده‌اند. این فعالیت‌ها با وجود فقدان حمایت‌های قانونی، تبعیض اجتماعی و کمبود شدید منابع مالی، در حاشیه اقتصاد رسمی کشور حضوری پررنگ داشته و مهاجران افغانستان از این فعالیت‌های کارآفرینانه نه تنها به عنوان یک راهبرد برای کسب معاش و بقا استفاده می‌کنند، بلکه به واسطه آن در پی کسب کرامت انسانی و ارتقای منزلت اجتماعی در ایران هستند. از این رو، سیاست‌گذاری مؤثر نیازمند درک این شرایط و طراحی راهبردهایی است که هم رشد اقتصادی را ترویج دهد و هم سازگاری اجتماعی را تسهیل کند. این در حالی است که رویکردهای ژئوپلیتیکی و ژئوکالچری ایران در مبارزه با تروریسم در منطقه خاورمیانه نشان می‌دهد که کشور همواره به دنبال مهار تهدیدات ناشی از بی‌ثباتی همسایگان شرقی خود بوده است (بارگاهی و همکاران، ۱۴۰۲).

بنابراین، تمرکز این پژوهش بر چگونگی ایجاد فرایند و ساختارهایی است که کارآفرینی مهاجران افغان را هدایت کرده و آن را بر بازار کار مؤثر می‌سازد، و این که سیاست‌گذاران چگونه باید این تأثیرات را مدیریت کنند. این پژوهش با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای، به جای آزمون مدل‌های موجود، به تولید یک پارادایم بومی می‌پردازد که ساختار، فرآیند و زمینه‌های کارآفرینی مهاجر در شرایط عدم قطعیت نهادی را توضیح می‌دهد. در واقع هدف این پژوهش، نه آزمودن یک نظریه از پیش موجود، بلکه ارائه «پارادایمی برخاسته از بطن داده‌ها» است. در این میان، بررسی چالش‌های سیاست خارجی ایران در قبال حکومت طالبان (ماه گل

و همکاران، ۱۴۰۳) نیز نشان می‌دهد که آینده مبهم برخورد طالبان با شیعیان و تنش بر سر منابع آبی، از جمله عواملی هستند که می‌توانند بر روند مهاجرت‌های آتی و به تبع آن، الگوهای کارآفرینی غیررسمی تأثیرات شگرفی بگذارند.

با تهاجم اتحاد جماهیر شوروی به افغانستان و ورود میلونها پناهنده افغانستانی به ایران، صاحب نظرانی در باب علل و پیامدهای مهاجرت و اقامت مهاجران افغان به تحقیق پرداختند و پژوهش‌های بسیاری از سوی آنها و همچنین برخی موسسات پژوهشی انجام گرفت. یافته‌های تحقیق محمودیان (Mahmodian, 2008, 42) بهبود وضعیت مهاجران, بخصوص در نسل دوم، در زمینه‌های آموزش, مهارت و بهداشت را منعکس می‌کنند.

یحیایی و همکاران (Yahyaei et al., 2009, 135) از منظر فرهنگی به موضوع مهاجران افغان نگریسته و به اشتراکات و افتراقات دو فرهنگ میزبان و مهاجر پرداختند.

محمدزاده و همکاران (Mohammadzadeh et al., 2017, 153) در تحقیق خود هدف اصلی را شناسایی عوامل تعیین کننده موفقیت کارآفرینان در شهرک صنعتی تبریز بیان داشتند که با در نظر گرفتن عوامل جمعیتی و عوامل محیطی تلاش کرد موفقیت کارآفرینان را توضیح دهد.

احمدرش و همکاران (Ahmadresh et al., 2018, 68) با مطالعه تجارب زیسته مهاجران، بیان کردند تقابل اجتماعی–فرهنگی هم در بعد عینی و هم ذهنی مابین ساکنان بومی منطقه مورد مطالعه و اتباع افغانی ساکن در آن منطقه آشکار است. یافته‌های تحقیق، محققین را به ارایه نظریه زمینه‌ای «زیستن در وضعیت پاندولی» رهنمون شده است.

بشیر و همکاران (Bashir et al., 2018, 9) با تکیه بر نظریه هم‌فرهنگی مارک اورب بیان داشتند در شرایطی که مهاجران افغان در اقلیت هستند استراتژی‌های متفاوتی را برای برقراری رابطه و تعامل با ایرانیان و ساختار گروه سلطه انتخاب می‌کنند.

کردی و همکاران (Kordi et al., 2020, 72) خاطرنشان نمودند کارآفرینی و شناخت ابعاد آن، یکی از گسترده‌ترین و راهبردی‌ترین حوزه‌های مطالعاتی در ادبیات مدیریت کسب و کار را طی سالیان اخیر به خود اختصاص داده است.

مقصودی (Maghsoudi, 2022, 117) تلاش کرد تا با بهره‌گیری از استراتژی های چهارگانه جامعه پذیری مهاجران «جان‌دبلیوبری» به بازخوانی آسیب‌شناسانه سیاست‌گذاری‌های کشور درباره پدیده مهاجرت افغان ها بپردازد.

احمدی و همکاران (Ahmadi et al., 2022, 97) در تحقیق خود نشان دادند تحصیل کردگان افغانستانی با چالش‌های اقتصادی (محدودیت‌های شغلی, محدودیت‌های سرمایه‌گذاری)، فرهنگی–اجتماعی(محدودیت‌های تحصیلی, تجربه تحقیر و توهین), و سیاسی–امنیتی (ناپایداری سیاست‌ها, قوانین ناکارآمد) مواجه هستند.

موبد(Mobad, 2021) در پژوهشی با شناسایی سه دسته عوامل فردی، عوامل محیطی کشور مبدأ و عوامل محیطی کشور به ارائه الگویی برای عوامل موفقیت کارآفرین مهاجر ایرانی در شهر تورنتو اقدام کرد.

ترکاشوند و همکاران (Torkashvand et al., 2023, 115) ابراز می‌دارند برای توسعه کارآفرینی، ایجاد زمینه مناسب برای به کارگیری مهاجرین و شکل‌گیری زیست بوم مناسب کارآفرینی روستایی از ابزارهای موثر در کشورهای توسعه یافته می‌باشد.

همتی و همکاران (Hemmati et al., 2023, 81) در پژوهشی نشان دادند ادراک، تبعیض و دین‌داری، به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم (ازطریق ادغام اجتماعی) بر کیفیت زندگی مهاجران افغانستانی تأثیر داشته است.

فیروزی و همکاران (Firoozi et al., 2024, 93) به بررسی عوامل فرهنگی مرتبط با نگرش مهاجران افغانستانی مقیم یزد نسبت به جامعه میزبان پرداختند و یافته‌ها نشان داد که نگرش مهاجران نسبت به جامعه میزبان مثبت و بالاتر از میانگین بوده است.

عبداله‌زاده و همکاران (Abdollahzadeh et al., 2024, 73) بیان می‌دارند یکی از ارکان هر زیست‌بوم کسب‌وکار، سرمایهٔ انسانی است که انباشت آن ازطریق پرورش و جذب نیروی کار ماهر، می‌تواند عاملی کلیدی برای رشد، بهره‌وری و توسعهٔ اقتصادی مناطق و کشورها باشد.

مواردی از تحقیقات خارجی مستقیماً بر اعتماد میان مهاجرین متمرکز شده‌اند و این فرضیه اولیه را به چالش کشیده‌اند که تنوّع قومی، تمرکز اقلیتی و مهاجرت، رابطه‌ای منفی با اعتماد اجتماعی دارند. با تحلیل نتایج این تحقیقات باید گفت که متغیّرهایی همچون تصوّر اولیه مهاجر از کشور مقصد (Astromelard & Adam 2011)، (Maxvel. 2010) تجربه‌ی تبعیض و جدایی گزینی در جامعه میزبان (Vilex. 2011)، (Hoyo & Viu. 2009) مدت اقامت (Cox & Orman. 2010) وضعیت سیاسی– اجتماعیِ جامعه ی مبدأ و میزان سرمایه اجتماعی (Yosler. 2010) بر اعتماد درون گروهی، مؤثر واقع شده و این اعتماد، منابع انسانی و نیروی کار لازم برای کارآفرینی مهاجران را فراهم می آورند.(Noghani & Akhlaghi, 2014, 51).

در پژوهش حاضر، چند تحقیق مورد مطالعه و توجه قرار گرفت که خلاصه مرور آنها در جدول ۱ آمده است. همانطور که ملاحظه می‌شود مطالبات اصلی این تحقیقات حول محورهای «مهاجرت»، «مسائل سیاسی و فرهنگی»، «انطباق اجتماعی» و «پیامدهای اقتصادی» حضور مهاجران افغان شکل گرفته است. مرور ادبیات نشان داد زندگی و کار مهاجران افغانستانی در ایران در بستر نااطمینانی حقوقی، اقتصاد غیررسمی و بافت‌های فرهنگی چند لایه شکل می‌گیرد. سرمایه اجتماعی، اعتماد متقابل وشبکه‌های قومی ستون‌های اصلی بقای این مهاجران را تشکیل می‌دهند. در عین حال، کمبود مطالعات نظری و مدل‌های پارادایمی بومی درباره کارآفرینی مهاجران افغان در مناطق مختلف ایران همچنان محسوس است و محقق در جستجوهای اکتشافی خود اثری از پژوهشی که فرایند کارآفرینی مهاجران افغان در ایران را مورد مطالعه قرار داده باشد نیافته و از این جهت کمتر پژوهشی توانسته رابطه بین «هویت اجتماعی» و «کارآفرینی اقتصادی» را به صورت نظریه‌مند توضیح دهد. بنابراین پژوهش حاضر با اتخاذ روش نظریه زمینه‌ای درصدد است تا الگویی بومی و نظری برای تبیین تجربه زیسته کارآفرینان مهاجر افغانستانی و دلالت‌های آن را برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران ارائه کند.

جدول ۱. خلاصه مرور تحقیقات پیشین

ردیف	محققان	سال	عنوان	روش	نتایج اصلی
۱	یحیایی و کیا	۱۳۸۸	مطالعه انگاره‌های هویت فرهنگی و هویت ملی ملت‌های ایران و افغانستان	کیفی (مصاحبه)	تعامل و تفاوت هویت فرهنگی مهاجران با جامعه میزبان
۲	عبداله‌زاده و شریف‌زاده	۱۴۰۳	تلفیق اجتماعی مهاجران در محیط کسب‌وکار	کیفی–کمی (دلفی و پیمایش)	سرمایه انسانی مهاجران عامل رشد و بهره‌وری اقتصادی
۳	فیروزی و زارع‌شاه‌آبادی	۱۴۰۳	عوامل فرهنگی مرتبط با نگرش مهاجران افغانستانی نسبت به ایرانیان	کمی (پرسشنامه)	نگرش مثبت مهاجران به جامعه میزبان
۴	ترکاشوند، حیدریان و فرجی	۱۴۰۲	تحلیل عوامل تشخیص فرصت‌های کارآفرینی روستایی از نظر مهاجران افغانستانی	کمی (پرسشنامه)	مهاجران در توسعه کارآفرینی روستایی مؤثرند
۵	همتی و ابراهیمی	۱۴۰۲	تحلیل جامعه‌شناختی از کیفیت زندگی مهاجران افغانستانی ساکن اصفهان	کمی (پرسشنامه)	تبعیض و ادغام اجتماعی بر کیفیت زندگی اثر دارد
۶	مقصودی	۱۴۰۱	آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری مرتبط با مهاجران افغانستانی در ایران	کیفی (اسنادی)	سیاست‌های مهاجرتی ایران پراکنده و ناکارآمد است
۷	کردی و ییلاقی	۱۴۰۱	شناسایی و ارزیابی عوامل مؤثر بر موفقیت اکوسیستم کارآفرینی	کمی–کیفی	عوامل کلیدی موفقیت اکوسیستم کارآفرینی شناسایی شد
۸	احمدی، ابراهیمی و عیوضلو	۱۴۰۱	بررسی چالش‌ها و فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تحصیل‌کردگان افغانستانی	کیفی (نظریه زمینه‌ای)	مهاجران با چالش‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی مواجه‌اند
۹	موبد	۱۴۰۰	ارائه الگوی پویای عوامل مؤثر بر موفقیت کارآفرینان مهاجر (مطالعه موردی: تورنتو)	کمی–کیفی	تجربه کاری و دانش کسب‌وکار مهم‌ترین عوامل موفقیت بودند

۱۰	بشیر و کشانی	۱۳۹۸	ارتباطات میان‌فرهنگی افغان‌های مقیم ایران با ایرانیان بر پایه نظریه هم‌فرهنگی	کیفی (مصاحبه)	مهاجران راهبردهای سازش، انطباق و جداسازی را برگزیدند
۱۱	محمدزاده و همکاران	۱۳۹۶	عوامل کلیدی مؤثر بر موفقیت کارآفرینان با استفاده از مدل‌های لاجیت و پروبیت	کمی (پرسشنامه)	دانش و نوآوری از عوامل اصلی موفقیت کارآفرینی است
۱۲	احمدرش و عیدی	۱۳۹۶	زیستن در وضعیت پاندولی: مطالعه جامعه‌شناختی تجارب زیسته مهاجران افغان در ایران	کیفی (نظریه زمینه‌ای)	مهاجران در وضعیت «زیستن پاندولی» قرار دارند
۱۳	محمودیان	۱۳۸۶	مهاجرت افغان‌ها به ایران: تغییر در ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی	کیفی (اسنادی)	وضعیت نسل دوم مهاجران در آموزش و مهارت بهبود یافته است

مبانی نظری

کارآفرینی زمینه‌های متنوعی را دربرمی‌گیرد، از استارتاپ‌های کوچک‌مقیاس گرفته تا سرمایه‌گذاری‌های شرکتی و شرکت‌های اجتماعی، که هر کدام با چالش‌ها و فرصت‌های منحصربه‌فردی مشخص می‌شوند. کارآفرینی مظهر فرآیند پویای شناسایی، ارزیابی و بهره‌برداری از فرصت‌ها برای ایجاد ارزش از طریق سرمایه‌گذاری‌های نوآورانه است و طیفی از فعالیت‌ها، از جمله شناسایی فرصت، بسیج منابع، ریسک‌پذیری و خلق ارزش را دربرمی‌گیرد. کارآفرینان ویژگی‌هایی مانند خلاقیت، انعطاف‌پذیری و بینش را نشان می‌دهند و روند نوآوری و توسعه اقتصادی را به پیش می‌برند. (Chung et al., 2022) توسعه، در اقتصاد فناورانه و دانش‌بنیان، نه تنها با ایجاد دانش جدید، بلکه با ایجاد ارزش اقتصادی و اجتماعی حاصل از دانش و محصولات و فرایندهای مرتبط تعیین می‌شود که در این امر، کارآفرینی نقش بسیار کلیدی در توسعه اقتصادی ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که یکی از شاخص‌های توسعه در هر کشوری به‌شمار می‌رود (زینالی و همکاران، ۱۴۰۱).

نظریه‌های کارآفرینی چارچوبی برای درک بهتر عوامل مؤثر بر موفقیت در سرمایه‌گذاری‌های تجاری و همچنین نحوه ایجاد محیطی فراهم می‌کنند که از رشد کارآفرینی حمایت کرده و آن را تشویق می‌کند. ادبیات کارآفرینی نشان می‌دهد هرچند قلمرو کار کارآفرینان در حوزه اقتصاد بوده، اما نتیجه فعالیت‌های آنان در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نیز تأثیرگذار بوده و در شکل‌گیری کیفیت این مباحث تأثیر عمیقی داشته است. نظریه‌های کارآفرینی بینش ارزشمندی را در مورد انگیزه‌ها، استراتژی‌ها و اهدافی که فعالیت کارآفرینی را هدایت می‌کنند، ارائه می‌دهند. این نظریه‌ها همچنین به بررسی ویژگی‌های فردی و عوامل محیطی می‌پردازند که بر تصمیمات کارآفرینان تأثیر می‌گذارد .علاوه بر این، نظریه‌های کارآفرینی می‌تواند از پیشرفت گروه‌های از نظر اقتصادی حاشیه‌ای یا از نظر فرهنگی محروم (مانند مهاجران) حمایت کند. با درک نظریه‌های کارآفرینی، این گروه‌ها می‌توانند مسیرهای عادلانه‌تری برای ثبات مالی و شکوفایی اقتصادی ایجاد کنند. این امر کمک می‌کند تا اطمینان حاصل شود که این گروه‌ها از مشارکت در اقتصاد گسترده‌تر مستثنی نمی‌شوند .نظریه‌های کارآفرینی همچنین بینشی در مورد اینکه چرا برخی از کارآفرینان موفق‌تر از دیگران هستند ارائه می‌دهد. با این درک، می‌توان تفاوت‌های بین افراد را تشخیص داد و افرادی را که ممکن است به حاشیه رانده شده یا از دستیابی به موفقیت کارآفرینی محروم بوده‌اند، توانمند ساخت (داوری و فرخمنش، ۱۴۰۴، ۳۵).

در حوزه مهاجرت، نخستین نظریه رسمی را اقتصاددان انگلیسی، راونشتاین در سال ۱۸۵۵ ارائه داد. راونشتاین بر نقش عوامل اقتصادی در شکل‌گیری، رشد و استمرار مهاجرت‌ها تأکید دارد و آن را مهمترین عامل برانگیزنده مهاجرت‌ها می‌داند. این دیدگاه به تدریج تکامل یافت و در ابتدا به نظریه جدید اقتصاد مهاجرت رسید که در آن اصول و قوانین مشخصی برای مهاجرت‌ها مطرح شد و سپس در تضارب آراء به نگرش‌های سیستمی گرایش یافت. از دیگر نظریه‌پردازان مطرح اقتصادی می‌توان از تودارو نام برد که مهاجرت را یک پدیده اقتصادی می‌داند و انگیزه‌های اقتصادی را بر حسب تفاوت‌های مشاهده‌شده درآمد روستا–شهری با فرض این که مهاجران در جستجوی حداکثر درآمد در آینده هستند، تعریف می‌کند .لاری ساستاد از دیگر نظریه‌پردازان مطرحی

بود که اعتقاد داشت مهاجر وقتی اقدام به مهاجرت می‌کند که دارای بازده اقتصادی باشد؛ بر اساس نظریه وی که به نظریه هزینه–فایده موسوم است، مهاجرت زمانی انجام می‌گیرد که درآمد در مبدأ به علاوه هزینه واقعی مهاجرت، کمتر از درآمد قابل انتظار در مقصد باشد.

گرچه عوامل اقتصادی در مهاجرت اهمیت بسیار بالایی دارند، همواره نمی‌توان آنها را عوامل منحصربه‌فرد برانگیزنده مهاجران محسوب داشت. مهاجرت از دیدگاه اجتماعی به انگیزه‌های متعددی چون انگیزه‌های مربوط به وضعیت زناشویی، تحصیل، تحمل‌ناپذیر شدن شرایط زیست در مبدأ، همچنین انگیزه‌های سیاسی و تاریخی اشاره شده است که بخش عمده‌ای از آنها به دیدگاه‌های فرهنگی و اجتماعی افراد مربوط می‌شود. نظرات اندیشمندانی چون اورت لی، مارک اورب و ریجینا اسپلر در قالب دیدگاه‌های اجتماعی–فرهنگی مهاجرت قابل تبیین است .مارک اورب و ریجینا اسپلر در نظریه هم‌فرهنگی به بررسی رابطه میان گروه‌های اقلیت (مهاجران) در مقابل گروه‌های غالب (بومیان) می‌پردازند. از جمله دیدگاه‌های مطرح اجتماعی–فرهنگی می‌توان به مدل شبکه‌ای اشاره داشت. به اعتقاد نظریه‌پردازان این دیدگاه، شبکه‌های مهاجرتی مشتمل بر پیوندهایی بین افراد است که مهاجران قبلی و غیرمهاجران را در مناطق مبدأ و مقصد از طریق پیوندهای خویشاوندی و دوستی به هم مرتبط می‌سازد (زنجانی، ۱۳۸۰، ۱۳۲).

در یک جمع‌بندی، نظریه‌های مهاجرت و کارآفرینی مهاجران بر دو دسته عمده تمرکز دارند: «نظریه‌های مبتنی بر کشش» که بر فرصت‌های سرزمین مقصد (مانند بازار تهران) تأکید دارند، و «نظریه‌های مبتنی بر رانش» که ریشه در شرایط مبدأ (مانند نابسامانی اقتصادی افغانستان) دارند. هرچند این دو دسته جنبه‌های مهمی از وضعیت کارآفرینی مهاجران را پوشش می‌دهند، اما نظریه‌های موجود کمتر به پدیده‌ای پرداخته‌اند که ما آن را «فعالیت در منطقه خاکستری» نامیده‌ایم. به عبارت دیگر، فعالیت در این منطقه مخصوص مهاجری است که به دلیل محدودیت‌های هویتی و عدم امکان دریافت مجوزهای قانونی، اجازه ورود به بازار رسمی را ندارد، اما انگیزه، مهارت و سرمایه لازم برای فعالیت اقتصادی را داراست. در این پژوهش، ما بر این شکاف تمرکز کرده و الگویی برای تبیین این وضعیت توسعه داده‌ایم. به توضیح دیگر، هرگاه سخن از مهاجران کارآفرین می‌شود، مکاتب اقتصادی و اندیشمندان اجتماعی متوجه آن بخش از مردمان مهاجرند که از یک منطقه جغرافیایی به سرزمین مقصد کوچیده‌اند و با مجوزهای قانونی و پشتیبانی‌های حقوقی اقدام به راه‌اندازی کسب‌وکارهایی نموده‌اند. اما این پژوهش آن بخش از مهاجران کارآفرین را هدف و مورد مطالعه قرار داده که هم ساختارهای قانونی سرزمین مقصد به آنها اجازه فعالیت‌های اقتصادی و کارآفرینانه نمی‌دهد و هم نگرش‌های اجتماعی نسبت به آنان منفی و فرودستانه است.

روش‌شناسی

در این پژوهش از روش نظریه زمینه‌ای به عنوان روشی مناسب برای تولید نظریه در حوزه‌های کمتر مطالعه‌شده با رویکرد استراوس و کوربین استفاده شده است که در آن، نظریه مستقیماً از بطن داده‌ها استخراج می‌شود. تمرکز اصلی بر کدگذاری مستمر و مقایسه‌ای برای رسیدن به مفاهیم انتزاعی‌تر و پارادایم نهایی بوده است.

جامعه آماری در پژوهش حاضر، مهاجران افغانستانی بودند که در شهر تهران اقدام به کارآفرینی و راه‌اندازی کسب‌وکار نموده‌اند. برای به دست آوردن داده‌های مطلوب، مصاحبه عمیق همراه با مشاهده و یادداشت‌برداری با ۱۱ نفر از مهاجران افغانستانی کارآفرین که با نمونه‌گیری هدفمند و نظری و به شیوه گلوله‌برفی به دست آمده بودند، صورت گرفت. پراکندگی جغرافیایی مصاحبه‌شوندگان در ۹ منطقه شهری تهران (مناطق ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱) و ۱۱ محله مختلف، امکان تحلیل فضایی–منطقه‌ای را فراهم کرده است.

هر مصاحبه، بلافاصله پس از اتمام، پیاده‌سازی و تبدیل به متن شد تا اگر ابهامی در پرسش و پاسخ‌ها وجود داشت، گفتگوی مجدد انجام شده و متن برای کدگذاری باز آماده باشد. نمونه‌گیری و مصاحبه‌های رفت‌وبرگشتی مستمر تا نفر یازدهم ادامه یافت و محقق با این یازده مصاحبه به اشباع نظری رسید. در واقع محقق در این مرحله به دنبال کشف تجربیات افرادی بود که موضوع مورد نظر پژوهش را تجربه کرده و بازنمایی و تبدیل آن به یک مدل نظری بود.

پس از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، محقق در سه مرحله اقدام به کدگذاری کرد. ابتدا کدگذاری باز که بر جداسازی مفاهیم اولیه از متن مصاحبه‌ها متمرکز بود، انجام شد. برای این منظور، پژوهشگران متن هر مصاحبه را چند بار خوانده و جملات اصلی آن را به صورت کدهایی ثبت کردند. سپس کدهایی که به لحاظ مفهومی مشابه یکدیگر بودند، به صورت دسته‌هایی متمایز شدند. در این بخش، تمرکز بر مطالعه دقیق خط به خط متون مصاحبه‌ها برای استخراج مفاهیم ابتدایی و دسته‌بندی‌های نخستین بود. مرحله دوم، کدگذاری محوری بود که در آن، کدها و دسته‌های اولیه ایجادشده در کدگذاری باز با یکدیگر مقایسه و ضمن ادغام موارد مشابه، به مقولات بزرگتری که به یکدیگر مربوط می‌شدند دسته‌بندی و در طول محور مشترکی قرار گرفتند. در این مرحله، عوامل علّی، مداخله‌گر و زمینه‌ای، راهبردها، پیامدها، پدیده مرکزی، مقوله محوری و مدل پارادایمی مشخص شده و محقق کدها را تحت یک چارچوب پارادایمی سازماندهی نمود. پس از کدگذاری محوری، کدگذاری انتخابی صورت گرفت. در این مرحله، نظریه تقریباً به استحکام رسیده بود و محقق پس از انجام برخی اصلاحات نظری ممکن، با مقوله‌های اندکی سروکار داشت.

برای اعتبارسنجی یافته‌های پژوهش، از چهار معیار شامل مقبولیت، تأییدپذیری، قابلیت اعتماد و انتقال‌پذیری استفاده شد. در راستای افزایش مقبولیت، پژوهشگر با حضور و درگیری طولانی‌مدت در میدان پژوهش و بهره‌گیری از نظر اساتید راهنما و مشاور، فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها را به‌صورت مستمر بازبینی کرد. همچنین به منظور تأییدپذیری و قابلیت اعتماد، تمامی مراحل مصاحبه‌ها، کدگذاری و تحلیل داده‌ها به‌صورت دقیق ثبت شد و بخشی از یافته‌ها توسط مشارکت‌کنندگان و پژوهشگران آشنا با موضوع بازنگری گردید .افزون بر این، برای تحقق انتقال‌پذیری، نتایج پژوهش در اختیار افرادی با تجربه مشابه کارآفرینی مهاجران افغان در اقتصاد غیررسمی شهر تهران قرار گرفت تا میزان انطباق یافته‌ها با واقعیت‌های زیسته آنان بررسی شود.

ویژگی‌های جمعیت‌شناسی مصاحبه‌شوندگان که بعضی از آنها دارای هویت قانونی و بعضی دیگر فاقد آن بودند، در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیت‌شناسی مصاحبه‌شوندگان بر اساس منطقه و محله تهران؛ مأخذ: یافته‌های پژوهش

کد مصاحبه شونده	جنسیت	سن	تحصیلات	هویت قانونی	نوع فعالیت	منطقه شهری	محله	تعداد پرسنل
۱	مرد	۶۲	کارشناسی	دارد	کافه افغانستانی	۶	بلوار کشاورز	۷
۲	مرد	۳۱	دیپلم	ندارد	کارخانه کتری و قوری	۲۰	شهرری	۲۰
۳	مرد	۳۰	دانشجوی دکتری	دارد	فروشگاه مواد غذایی	۱۸	پاسگاه نعمت‌آباد	۳
۴	مرد	۳۸	دیپلم	دارد	معدن سنگ ساختمانی	۵	بلوار فردوس	۲۵
۵	مرد	۵۲	کارشناسی ارشد	دارد	مدرسه و انتشارات	۱۸	پاسگاه نعمت‌آباد	۱۲
۶	مرد	۴۴	زیر دیپلم	ندارد	باغ رستوران	۵	شهران	۸
۷	مرد	۳۰	زیر دیپلم	دارد	تعمیرگاه خودرو	۲	فرحزاد	۴
۸	مرد	۵۰	دیپلم	ندارد	دفتر ساختمانی	۳	قیطریه	۱۵
۹	مرد	۳۶	کارشناسی	دارد	آموزشگاه خصوصی زبان انگلیسی	۴	نارمک	۵
۱۰	مرد	۳۷	دیپلم	ندارد	تولیدی کفش	۱۹	عبدل‌آباد	۲۲
۱۱	مرد	۴۰	زیر دیپلم	ندارد	مصالح ساختمانی	۲۱	وردآورد	۶

تحلیل منطقه‌ای جدول ۲

همانطور که ملاحظه می‌شود مصاحبه‌شوندگان در ۹ منطقه مختلف تهران (مناطق ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱) فعالیت اقتصادی دارند. این پراکندگی نشان‌دهنده تنوع فضایی کارآفرینی غیررسمی مهاجران افغان از شمال (منطقه ۲ و ۳) تا جنوب (منطقه ۲۰ و ۲۱) و از غرب (منطقه ۵) تا شرق (منطقه ۴) تهران است. بیشترین تمرکز مصاحبه‌شوندگان در مناطق ۱۸ و ۵ (هر کدام ۲ نفر) و سپس در سایر مناطق مشاهده می‌شود. ۵ نفر از ۱۱ مصاحبه‌شونده یعنی بیش از ۴۵% فاقد هویت قانونی هستند

که به جز یک نفر بقیه در مناطق جنوبی و جنوب غربی تهران یعنی مناطق ۱۹، ۲۰ و ۲۱ فعالیت دارند. کد ۱۰ در منطقه ۱۹ و محله عبدل‌آباد، کد ۲ در منطقه ۲۰ محله شهرری، کد ۱۱ منطقه ۲۱ محله وردآورد. کد ۶ در منطقه ۵ و محله شهران که جزئی از مناطق نیمه‌شمالی است و کد ۸ در منطقه ۳ و محله قیطریه که مرفه نشین است فعالیت دارند اما فاقد هویت هستند که یک یافته استثنایی است چرا که نشان می‌دهد ناامنی هویتی محدود به مناطق جنوبی نیست، اما تمرکز اصلی آن در مناطق ۱۹، ۲۰ و ۲۱ است.

محدوده مورد مطالعه

کلان شهر تهران در بیش از یک صد سال گذشته به علت سیاست تمرکزگرایی حکام وقت بیشترین امکانات کشور را به خود جذب کرده و به این ترتیب نه تنها صنعتی‌ترین استان و شهر کشور شده بلکه بالاترین نرخ مبادلات اقتصادی و بازرگانی نیز در آن صورت می گیرد. این ویژگی‌ها باعث شد بیشترین مهاجران افغانستان به این استان و مناطق ۲۲ گانه این شهر سرازیر شده و در آن اقامت گزینند. با توجه به این موضوع محقق بر آن شد تا مطالعه بر این شهر متمرکز باشد.

یافته‌ها

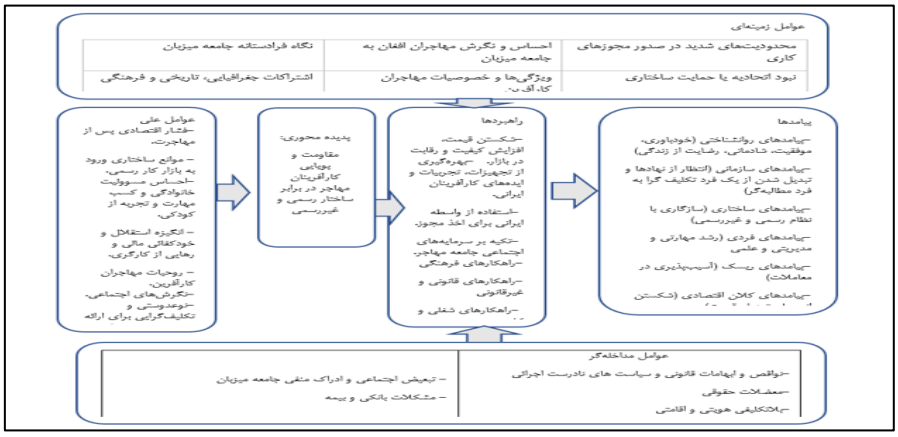
یافته‌های توصیفی

مفاهیم استخراج‌شده منجر به شناسایی شش مقوله اولیه به شرح زیر شد که بسترهای کارآفرینی در شرایط بحران نهادی را تعریف کرده و نشان دادند اصلی‌ترین موانع، نه چالش‌های بازار، بلکه موانع نهادی هستند:

- انسداد قانونی: ناتوانی مهاجر کارآفرین در اخذ مجوز رسمی کسب‌وکار و سختی در افتتاح حساب.
- واسطه‌گری و اعتماد: وابستگی مهاجر کارآفرین به افراد ثالث (اغلب ایرانی) برای معاملات اساسی.
- انگیزه فرهنگی و بقا: تأکید مهاجر کارآفرین بر تعهد برای تأمین معاش خانواده و حفظ شأن آن.
- هزینه تراکنش: هزینه‌های اضافی ناشی از غیررسمی بودن فعالیت.
- ناامنی ساختاری: ترس دائمی مهاجران کارآفرین از تعطیلی کسب‌وکار.
- استفاده از پوشش‌های هویتی: ثبت دارایی‌ها به نام شهروندان ایرانی به علت نداشتن هویت رسمی و قانونی.

مقوله محوری

پس از بررسی روابط متقابل و فرایند صورت‌گرفته، هسته اصلی تجربه این کارآفرینان «مدیریت عدم قطعیت ساختاری از طریق تکیه بر ساختارهای متقابل انسانی» تعریف شده و مقوله محوری «بقا و بالندگی کارآفرینانه مبتنی بر اعتماد متقابل در سیستم‌های پوششی غیررسمی» استخراج گردید که با اثرگذاری شرایط علّی، مداخله‌گر و زمینه‌ای، مهاجر کارآفرین اقدام به اتخاذ راهبردهایی می‌نماید که پیامدهایی را به دنبال دارد.

پیامدها

راهبردها

پدیده محوری:

عوامل علی

عوامل مداخله‌گر

الف. شرایط علّی

عوامل علّی، سلسله عللی است که مهاجر افغان را وادار به کارآفرینی، تأمین معاش و کسب منزلت از این راه می‌نماید. موارد برجسته آن در یافته‌های پژوهش حاضر عبارتند از:

- »فشار اقتصادی پس از مهاجرت: محرک اصلی مهاجران بوده و منجر به نیاز آنان به ایجاد یک منبع درآمد پایدار می‌گردد.
- »موانع ساختاری ورود به بازار کار رسمی: منجر به فعالیت اقتصادی مهاجر کارآفرین در حاشیه ساختار رسمی می‌شود.
- »نگرش‌های اجتماعی: اغلب با پیش‌فرض‌های منفی جامعه میزبان همراه بوده و مهاجر را وادار می‌کند برای کسب منزلت اجتماعی اقدام به کارآفرینی نماید.

ب. شرایط زمینه‌ای

این عوامل، محیط‌های جغرافیایی، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی هستند که راهبردها در آن اتخاذ می‌شوند. موارد برجسته این عوامل در تحقیق حاضر عبارتند از:

- اشتراکات جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی: مهاجر به واسطه آن می‌تواند با جامعه میزبان ارتباط بهتر و مؤثرتری گرفته و این اشتراکات به او جسارت کارآفرینی در این محیط مشترک را می‌دهد.
- پتانسیل‌های شهر تهران: وجود بازار بزرگ مصرفی و زیرساخت‌های صنعتی نسبتاً توسعه‌یافته در شهر تهران، مهاجر افغان را به شدت ترغیب می‌نماید تا در این بستر آماده، بخت خود را برای کارآفرینی بیازماید.
- شبکه‌های اجتماعی قومی: که بدل به قدرتی برای تأمین منابع اطلاعاتی و انسانی اولیه می‌شوند.

ج. عوامل مداخله‌گر

عوامل مداخله‌گر به مجموعه عواملی اشاره دارند که می‌توانند بر راهبردها تأثیر گذاشته و یا شرایط علّی را تخفیف و یا تغییر دهند. موارد برجسته آن در این پژوهش عبارتند از:

- ابهامات و نواقص قانونی: قوانین مبهم و اجرای سلیقه‌ای آن، هزینه پنهان فعالیت اقتصادی مهاجران افغان کارآفرین را افزایش می‌دهد. در نتیجه، پتانسیل اقتصادی این گروه هرگز به طور کامل شکوفا نخواهد شد، حتی اگر بسیار باهوش و سخت‌کوش باشند.
- آموزش و مهارت‌آموزی: فراگیری مهارت‌ها برای کارآفرینان مهاجر، سرمایه‌گذاری روی چیزی است که دولت نمی‌تواند آن را مصادره یا محدود کند. دانش و مهارت به آنها اجازه می‌دهد در حوزه‌هایی که به سختی قابل تنظیم و نظارت هستند، رشد کرده و همچنین بر ضعف‌های ساختاری (مانند مدیریت مالی ضعیف) غلبه کنند.
- بوروکراسی و فساد اداری: بوروکراسی و فساد اداری، دو روی سکه در سیستم‌های رسمی هستند که تأثیر مخربی بر کارآفرینان مهاجر دارند. مهاجران افغان در تلاش برای قانونی جلوه دادن فعالیت‌های خود، به ناچار وارد این سیستم می‌شوند و در اینجاست که بیشترین آسیب را متحمل می‌گردند.

د. راهبردها

پژوهش نشان داد راهبردها شامل موارد زیر است: ایجاد نهادسازی غیررسمی مانند تکیه بر قراردادهای شفاهی، سیستم‌های اعتباردهی درون‌شبکه‌ای، سازوکارهای حل اختلاف غیررسمی؛ شکستن قیمت، افزایش کیفیت، رقابت در بازار؛ بهره‌گیری از تجهیزات، برندها، ایده‌ها و تجربیات کارآفرینان ایرانی؛ تکیه بر سرمایه‌های اجتماعی جامعه مهاجر؛ و یا استفاده از «پوشش‌های هویتی» ایرانی مانند استفاده از شریک/کارمند ایرانی به عنوان رابط رسمی با سیستم‌های دولتی برای ثبت شرکت یا اخذ قرارداد، یا تمرکز بر بخش‌های کم‌نظارت مثل ورود به صنایعی که نیاز به مجوزهای کمتری دارند یا در آنها نظارت قانونی ضعیف‌تر است (مانند برخی بخش‌های خدماتی یا تولیدات کوچک).

ه. پیامدها

آنچه در یافته‌های تحقیق حاضر ظهور یافت این بود که کارآفرینی مهاجران افغان در تهران یک پدیده چندوجهی است که پیامدها و نتایج آن فراتر از تأمین معاش، ایجاد اشتغال و سودآوری است. این فعالیت که در ظاهر صرفاً اقتصادی به نظر می‌آید، یک فرآیند تحول‌آفرین است که هم‌زمان بر روان فردی، ساختار اجتماعی و پویایی اقتصادی مهاجران افغان کارآفرین تأثیر می‌گذارد . کارآفرینی به عنوان یک مکانیسم مقابله‌ای، اعتماد به نفس و رضایت از زندگی فرد مهاجر را افزایش می‌دهد و حس استقلال را احیا می‌کند. در حوزه اجتماعی، کارآفرین از حاشیه به عرصه اقتصادی کشیده می‌شود و به تدریج از یک »تأمین‌کننده صرف» به یک «بازیگر مطالبه‌گر» در قبال نهادهای حاکمیتی تبدیل می‌گردد. این مسیر، مجموعه‌ای فشرده از مهارت‌های مدیریتی، بین‌فرهنگی و حل مسئله عملیاتی را ایجاد می‌کند که در هر محیطی قابل انتقال هستند. در سطح کلان، این فعالیت‌ها به دلیل ساختار هزینه متفاوت، باعث افزایش جریان نقدی، رقابت سالم و تعدیل قیمت‌ها در بخش‌های خاصی از اقتصاد تهران می‌شوند.

نظریه مرکزی

نظریه مرکزی حاصل ادغام مقوله محوری با شرایط علّی و پیامدها و بسط و گسترش آن است. در این پژوهش، مقوله محوری به شرح زیر بسط و توسعه داده شده و فرآیند تاب‌آوری و پویایی را تبیین و نظریه مرکزی را پدید آورده است:

کارآفرینان مهاجر افغانستانی در تهران، برای غلبه بر موانع ساختاری ناشی از فقدان هویت قانونی و نگاه اجتماعی فرودستانه (شرایط علّی)، اقدام به شکل‌دهی و اجرای راهبردهایی مبتنی بر «شبکه‌های اعتماد پوششی» (واسطه‌گری هویت و عملیات غیررسمی) می‌کنند. این راهبردها به طور موقت امکان بقای اقتصادی را فراهم می‌آورند، اما یک «هزینه اجتماعی–اقتصادی دائمی» را تحمیل کرده و به‌طور ناخواسته، کارآفرین را در وضعیتی از «ناامنی سازمانی دائمی» تثبیت می‌کنند. به دلیل افزایش هزینه‌های مبادله و ریسک حقوقی، این وضعیت مانع از بالندگی کامل و ورود به سطح بالاتر توسعه (مانند اخذ مجوزهای قانونی، ثبت شرکت، وام بانکی و بیمه کارگران) می‌شود؛ زیرا هرگونه رشد و بالندگی مستلزم تعامل بیشتر با سیستمی است که به طور ذاتی علیه او عمل می‌کند.

استفاده از پوشش هویتی (مانند ثبت شرکت به نام شریک ایرانی)، اگرچه به کارآفرین اجازه ورود به بازار می‌دهد، اما هزینه‌های عملیاتی پنهانی را تحمیل می‌کند. کارآفرین باید به طور مداوم بر شریک ایرانی نظارت کند (هزینه نظارت) و سهمی غیرمتعارف از سود را به عنوان پاداش حفظ اعتماد بپردازد (هزینه تراکنش). این امر حاشیه سود را در مقایسه با رقبای بومی که از نهادهای رسمی بهره‌مند هستند، کاهش می‌دهد. همچنین، ناتوانی در جذب و استخدام نیروی کار متخصص ایرانی به دلیل نداشتن مجوز، مانع از تبدیل کسب‌وکار کوچک به یک واحد تولیدی بزرگتر با نیروی کار رسمی می‌شود. این بزرگ‌ترین سد در مسیر «بالندگی اقتصادی» است.

بحث

دلالت‌های فضایی–منطقه‌ای یافته‌ها (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)

یافته‌های این پژوهش افزون بر تولید نظریه زمینه‌ای، پیامدهای مستقیمی برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای در شهر تهران دارد. تحلیل توزیع فضایی مصاحبه‌شوندگان بر اساس منطقه شهری و محله (جدول ۲) نشان می‌دهد که الگوهای کارآفرینی غیررسمی در سطح مناطق مختلف تهران یکسان نیست و این تنوع مکانی، نیازمند طراحی سیاست‌های فضایی متمایز است. در ادامه، بر اساس داده‌های میدانی (مناطق و محله‌های واقعی استخراج‌شده از جدول ۲) و مستندات طرح‌های توسعه شهری، مناطق کلیدی به سه دسته شمالی، مرکزی–شرقی و جنوبی–غربی تقسیم و پیشنهادهای برنامه‌ریزی منطقه‌ای مرتبط ارائه می‌شود.

الف. مناطق شمالی و شمال غرب تهران (مناطق ۲، ۳ و ۵)

منطقه ۲ (محله فرحزاد – کد ۷)

- نوع کارآفرینی غالب: تعمیرگاه خودرو (خدماتی–صنعتی کوچک‌مقیاس)
- ویژگی‌های فضایی: واقع در حاشیه شمال غرب تهران، دسترسی به بزرگراه‌های اصلی، جمعیت مهاجر متوسط

- وضعیت هویت قانونی: دارد
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: تعارض کاربری مسکونی با کاربری صنعتی–خدماتی در محله‌های فرحزاد
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: ایجاد «گروه‌بندی صنوف خدماتی مهاجر» در حاشیه مناطق ۲ و ۵ با ارائه مجوزهای موقت تعمیرگاهی و تسهیل در دریافت پلاک صنفی

منطقه ۳ (محله قیطریه – کد ۸)

- نوع کارآفرینی غالب: دفتر ساختمانی (خدمات مهندسی و پیمانکاری)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه مرفه‌نشین شمال تهران، دسترسی به مشتریان پردرآمد
- وضعیت هویت قانونی: ندارد (یافته استثنایی: یک کارآفرین فاقد هویت در یکی از مناطق مرفه تهران)
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای :مهاجر کارآفرین فاقد هویت قانونی با استفاده از پوشش هویتی (شریک ایرانی) فعالیت می‌کند؛ ریسک بالای برخورد نهادهای نظارتی. این مورد نشان می‌دهد که ناامنی هویتی منحصر به مناطق جنوبی نیست، اما در مناطق شمالی به دلیل دسترسی به منابع مالی بیشتر، قابل مدیریت‌تر است.
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای :ایجاد «دفاتر تسهیل‌گری محلی» در مناطق ۲ و ۳ برای ارائه مشاوره حقوقی به کارآفرینان مهاجر و تسهیل فرآیند اخذ مجوزهای موقت، با تأکید ویژه بر موارد دارای پرسنل بالا (کد ۸ با ۱۵ نفر پرسنل)

منطقه ۵ (محلات بلوار فردوس – کد ٤ و شهران – کد ٦)

- نوع کارآفرینی غالب: معدن سنگ ساختمانی (کد ۴ – دارای هویت) و باغ رستوران (کد ۶ – فاقد هویت)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه نیمه‌شمالی با کاربری مختلط (مسکونی، کشاورزی، صنعتی سبک)
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: نبود زیرساخت‌های قانونی برای باغ‌رستوران‌های غیررسمی (کد ۶) و محدودیت‌های حمل مواد معدنی برای کارآفرین دارای هویت (کد ۴)
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: تعریف «منطقه ویژه گردشگری غذایی» در محدوده شهران و بلوار فردوس با اولویت صدور مجوزهای فصلی برای باغ‌رستوران‌های مهاجر و تسهیل در حمل مواد معدنی.

ب. مناطق مرکزی و شرق تهران (مناطق ٤، ٦ و ۱۸)

منطقه ٤ (محله نارمک – کد ۹)

- نوع کارآفرینی غالب: آموزشگاه خصوصی زبان انگلیسی (خدمات آموزشی)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه نیمه‌مرکزی شرق تهران، تراکم بالای جمعیت جوان و دانشجو
- وضعیت هویت قانونی: دارد
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: مهاجر کارآفرین دارای هویت قانونی اما با محدودیت در اخذ مجوز آموزشگاه به دلیل تابعیت افغانستانی
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: صدور «مجوزهای آموزشی موقت» برای مهاجران دارای تحصیلات عالی در مناطق ۴ و ۸ با نظارت اداره آموزش و پرورش منطقه

منطقه ٦ (محله بلوار کشاورز – کد ۱)

- نوع کارآفرینی غالب: کافه افغانستانی (خدمات غذایی–فرهنگی)
- ویژگی‌های فضایی: واقع در مرکز تهران، دسترسی به مشتریان متنوع، نزدیکی به دانشگاه‌ها و مراکز فرهنگی
- وضعیت هویت قانونی:دارد

- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: کمبود فضای پارکینگ و عوارض بالای شهرداری برای واحدهای صنفی مرکزی
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: ایجاد «منطقه حمایتی کسب‌وکارهای فرهنگی مهاجر» در حاشیه غرب منطقه ۶ با تخفیف عوارض و ارائه تسهیلات برای رستوران‌ها و کافه‌های دارای مجوز موقت.

منطقه ۱۸ (محله پاسگاه نعمت‌آباد – کدهای ۳ و ۵)

- نوع کارآفرینی غالب: فروشگاه مواد غذایی (کد ۳) و مدرسه/انتشارات (کد ۵)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه جنوب غرب تهران، تراکم بالای جمعیت مهاجر، دسترسی به بازار مصرف محلی
- وضعیت هویت قانونی: هر دو دارای هویت قانونی هستند
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: تمرکز بالای مهاجران کارآفرین دارای هویت در یک محله (نعمت‌آباد) و نبود زیرساخت‌های آموزشی–رفاهی متناسب با نیاز آنان
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: طراحی «مجموعه خدمات جامع مهاجران کارآفرین» در محله نعمت‌آباد (منطقه ۱۸) شامل دفتر تسهیل‌گری، کلاس‌های آموزشی مهارت‌افزایی و فضای اشتراکی کسب‌وکار با همکاری شهرداری منطقه

ج. مناطق جنوبی و جنوب غرب تهران (مناطق ۱۹، ۲۰ و ۲۱) – نقاط داغ آسیب‌پذیری

منطقه ۱۹ (محله عبدل‌آباد – کد ۱۰)

- نوع کارآفرینی غالب: تولیدی کفش (صنعتی کوچک‌مقیاس)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه صنعتی–مسکونی، تراکم بالای کارگاه‌های غیررسمی، جمعیت مهاجر زیاد
- وضعیت هویت قانونی: ندارد
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: مهاجر کارآفرین فاقد هویت قانونی با ۲۲ نفر پرسنل (بالاترین تعداد پرسنل در میان تمام مصاحبه‌شوندگان). نبود مجوزهای رسمی و ترس دائمی از تعطیلی. این بزرگ‌ترین واحد کارآفرینی غیررسمی در نمونه پژوهش است.
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: تعریف »منطقه ویژه ساماندهی کارآفرینی مهاجر «در محدوده عبدل‌آباد (منطقه ۱۹) با امکان ثبت موقت واحدهای تولیدی، ارائه انبارهای اشتراکی، بیمه درمانی موقت برای ۲۲ نفر پرسنل و کاهش عوارض شهرداری به مدت ۲ سال. این منطقه باید به عنوان پایلوت اصلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در اولویت اول قرار گیرد.

منطقه ۲۰ (محله شهرری – کد ۲)

- نوع کارآفرینی غالب: کارخانه کتری و قوری (صنعتی متوسط‌مقیاس)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه جنوب تهران، دسترسی به جاده‌های مواصلاتی، کاربری عمدتاً صنعتی
- وضعیت هویت قانونی: ندارد
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: مهاجر کارآفرین فاقد هویت قانونی با ۲۰ نفر پرسنل؛ وابستگی شدید به واسطه‌های ایرانی برای فروش محصولات.
- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ایک ایجاد «بازارچه فروش مستقیم محصولات کارخانه‌های مهاجر» در شهرری با حذف واسطه‌ها و ارائه غرفه‌های موقت با نظارت شهرداری منطقه ۲۰.

منطقه ۲۱ (محله وردآورد – کد ۱۱)

- نوع کارآفرینی غالب: مصالح ساختمانی (تجاری–خدماتی)
- ویژگی‌های فضایی: منطقه حاشیه‌ای غرب تهران، نزدیکی به اتوبان تهران–کرج، کاربری مختلط
- وضعیت هویت قانونی: ندارد
- مشکل اصلی از منظر برنامه‌ریزی منطقه‌ای: مهاجر کارآفرین فاقد هویت قانونی؛ مشکل در حمل و نقل مصالح و عدم دسترسی به انبارهای رسمی.

- پیشنهاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای: تخصیص فضای تخلیه و بارگیری مصالح ساختمانی در طرح تفصیلی منطقه ۲۱ (محدوده وردآورد) با اولویت استفاده مهاجران کارآفرین در ساعات مشخص و ارائه کارت‌های موقت حمل کالا.

تحلیل تجمیعی و نقشه راه برنامه‌ریزی منطقه‌ای

بر اساس یافته‌های جدول ۲، ۵ نفر از ۱۱ مصاحبه‌شونده (بیش از ۴۵%) فاقد هویت قانونی هستند که عمدتاً در مناطق ۱۹ (عبدل‌آباد)، ۲۰ (شهرری) و ۲۱ (وردآورد) متمرکز شده‌اند. این مناطق جنوبی و جنوب غربی تهران، به دلیل تمرکز بالای کارآفرینی غیررسمی و اشتغال‌زایی بالا (کد ۱۰ با ۲۲ نفر پرسنل و کد ۲ با ۲۰ نفر پرسنل)، آسیب‌پذیری فضایی بیشتری دارند و نیازمند مداخله فوری برنامه‌ریزی منطقه‌ای هستند. در مقابل، مهاجران دارای هویت قانونی در مناطق ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و ۱۸ پراکنده شده‌اند که نشان از انعطاف‌پذیری بیشتر آنان در انتخاب مکان کسب‌وکار دارد.

جدول۳. نقشه راه پیشنهادی برای شورای برنامه‌ریزی استان تهران و شهرداری تهران

اولویت	منطقه	محله‌های کلیدی	نوع مداخله	بازه زمانی	نهاد متولی
اول	۱۹	عبدل‌آباد	منطقه ویژه ساماندهی کارگاه‌های غیررسمی (پایلوت اصلی)	۳ ماهه	شهرداری منطقه ۱۹ + اداره کار
اول	۲۰	شهرری	ایجاد بازارچه فروش مستقیم محصولات صنعتی	۳ ماهه	شهرداری منطقه ۲۰ + سازمان صنعت و معدن
اول	۲۱	وردآورد	تخصیص فضای تخلیه بار در طرح تفصیلی	۳ ماهه	معاونت شهرسازی شهرداری تهران
دوم	۱۸	نعمت‌آباد	مجموعه خدمات جامع مهاجران کارآفرین	۶ ماهه	شهرداری منطقه ۱۸ + اداره اتباع
دوم	۵	شهران، بلوار فردوس	منطقه ویژه گردشگری غذایی (باغ‌رستوران‌ها)	۶ ماهه	شهرداری منطقه ۵ + میراث فرهنگی
سوم	۲، ۳، ۴، ۶	فرحزاد، قیطریه، نارمک، کشاورز	دفاتر تسهیل‌گری محلی و مجوزهای موقت	۱ ساله	استانداری تهران + سازمان ثبت

این تحلیل نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی منطقه‌ای حساس به مهاجر، نه فقط یک اولویت، بلکه یک ضرورت برای جلوگیری از تثبیت ناامنی فضایی در شهر تهران است. سیاست‌گذاری یکسان در سطح شهر، بدون توجه به تفاوت‌های مناطق ۱۹ (عبدل‌آباد با ۲۲ نفر پرسنل غیررسمی) با مناطق ۳ (قیطریه با کارآفرین فاقد هویت اما با پوشش قوی‌تر) یا ۶ (کشاورز با کارآفرین دارای هویت)، نه تنها کارآمد نیست، بلکه ممکن است موجب جابه‌جایی مسئله از منطقه‌ای به منطقه دیگر و تشدید نابرابری‌های فضایی شود.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش در برخی ابعاد با نظریه‌های کلاسیک مهاجرت و کارآفرینی هم‌پوشانی دارد. همان‌گونه که نظریه‌های اقتصادی مهاجرت، از راونشتاین تا تودارو و ساستاد، بر نقش عوامل اقتصادی، تفاوت فرصت‌ها و جستجوی درآمد بیشتر تأکید دارند، نتایج این پژوهش نیز نشان داد که بخش مهمی از مهاجرت افغان‌ها به تهران و ورود آنان به فعالیت‌های کارآفرینانه، ریشه در فشارهای اقتصادی، ناامنی معیشتی و امید به بهبود وضعیت زندگی دارد. همچنین یافته‌ها با دیدگاه‌های شبکه‌ای و اجتماعی–فرهنگی مهاجرت هم‌راستا است؛ زیرا شبکه‌های خویشاوندی، قومی و اعتماد درون‌گروهی، نقش مهمی در ورود مهاجران به اقتصاد غیررسمی، تأمین سرمایه اولیه و تداوم فعالیت‌های اقتصادی آنان ایفا می‌کند. افزون بر این، نتایج پژوهش تأیید می‌کند که کارآفرینی مهاجران صرفاً پدیده‌ای اقتصادی نیست، بلکه ابعاد هویتی، اجتماعی و فرهنگی نیز در شکل‌گیری آن دخالت مستقیم دارد.

نکته قابل تأمل این است که از ۱۱ کارآفرین مورد مصاحبه، ۵ نفر فاقد هرگونه هویت قانونی بوده‌اند که سه نفر از آنان در مناطق جنوبی و جنوب غربی تهران (مناطق ۱۹، ۲۰ و ۲۱) فعالیت دارند و یک نفر (کد ۸) در منطقه ۳ (شمال) فعالیت دارد اما فاقد هویت

است. این الگوی فضایی نشان می‌دهد که ناامنی حقوقی و عدم دسترسی به مجوزهای رسمی، به طور نامتناسبی بر مناطق کم‌برخوردار تهران متمرکز شده است، اما به طور کامل محدود به آن مناطق نیست.

با وجود این اشتراکات، پژوهش حاضر در چند محور اساسی با مطالعات پیشین تفاوت دارد و خلأهای موجود را مورد توجه قرار می‌دهد. بخش عمده پژوهش‌های پیشین، کارآفرینی مهاجران را در بستر فعالیت‌های رسمی، قانونی و برخوردار از حمایت‌های نهادی بررسی کرده‌اند، در حالی‌که یافته‌های این تحقیق نشان داد مهاجران افغان در تهران اغلب در «ناحیه خاکستری» اقتصاد فعالیت می‌کنند؛ فضایی که در آن فرد از یک‌سو انگیزه، مهارت و سرمایه اقتصادی لازم را دارد، اما از سوی دیگر به دلیل محدودیت‌های هویتی، حقوقی و نگرش‌های اجتماعی فرودستانه، امکان ورود به اقتصاد رسمی را نمی‌یابد. از این منظر، مفهوم »واسطه‌گری هویتی» و اتکای مهاجران به روابط غیررسمی برای کسب مشروعیت اقتصادی، از مهم‌ترین ابعاد متمایزکننده یافته‌های این پژوهش نسبت به ادبیات موجود است.

در نهایت، این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد نظریه زمینه‌ای، تلاش کرده است فراتر از توصیف صرف شرایط مهاجران، مدلی پارادایمی و بومی برای تبیین کارآفرینی مهاجران افغان در اقتصاد غیررسمی شهر تهران ارائه دهد؛ مدلی که هم‌زمان ابعاد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و فرهنگی را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد. از این‌رو، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که فهم کارآفرینی مهاجران بدون توجه به وضعیت هویتی، محدودیت‌های قانونی، تجربه زیسته طرد اجتماعی و سازوکارهای غیررسمی بقا، تحلیلی ناقص و تقلیل‌گرایانه خواهد بود. پژوهش حاضر کارآفرینی مهاجر افغان را به عنوان یک «مهندسی بقای هوشمندانه در خلأ نهادی» تعریف می‌کند. موفقیت این گروه در «تولید درآمد در شرایط فقدان حقوق» خلاصه می‌شود. تا زمانی که ساختارهای علّی (فقدان هویت قانونی) برطرف نشود، راهبردهای انطباقی (سیستم‌های پوششی) ادامه خواهند یافت، اما این راهبردها خود به عاملی برای تثبیت وضعیت فرودستانه و هدررفت سرمایه انسانی و اقتصادی مولد کشور میزبان تبدیل خواهند شد.

بر اساس یافته‌های فضایی–منطقه‌ای این پژوهش، می‌توان گفت که نادیده گرفتن الگوهای متفاوت کارآفرینی غیررسمی در مناطق مختلف تهران، یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی سیاست‌های یکسان حمایتی در دهه‌های اخیر بوده است. برنامه‌ریزی منطقه‌ای در شهر تهران، تا کنون کمتر به «منطقه‌بندی مبتنی بر اقتصاد غیررسمی مهاجران» توجه داشته است و همین امر، سبب شده تا بسیاری از کسب‌وکارهای غیررسمی در مناطق جنوبی و جنوب غربی (به ویژه منطقه ۱۹ عبدل‌آباد با ۲۲ نفر پرسنل غیررسمی) بدون هیچ چشم اندازی برای رسمی‌شدن، تثبیت شوند. این پژوهش نشان می‌دهد که هر منطقه از تهران، بسته به نوع فعالیت غالب مهاجران، زیرساخت‌های موجود و فشارهای قانونی–اجتماعی، به یک «بسته سیاستی منطقه‌ای» متفاوت نیاز دارد. به این منظور، پیشنهادات زیر بر اساس داده‌ها و با تأکید بر برنامه‌ریزی منطقه‌ای ارائه می‌گردد:

۱ . **تأسیس نهاد متولی اختصاصی:** ایجاد یک نهاد متمرکز برای رسیدگی به دغدغه‌های کارآفرینان مهاجر با توجه به سردرگمی فعلی بین ادارات اتباع و سایر نهادها.

۲ . **صدور گواهینامه‌های موقت کسب‌وکار:** اعطای مجوزهای کوتاه‌مدت و قابل تمدید برای فعالیت‌های تولیدی و خدماتی مشخص، که به تدریج با افزایش شفافیت وضعیت، قابل تبدیل به مجوزهای دائمی باشند. این کار «هزینه‌های تراکنش» را کاهش می‌دهد و از وابستگی به واسطه‌ها می‌کاهد.

۳ . **مناطق ویژه آزمایشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای (پیشنهاد محوری):** با تأکید بر یافته‌های فضایی این پژوهش (جدول ۲)، پیشنهاد می‌شود مناطق ۱۹ (عبدل‌آباد)، ۲۰ (شهرری) و ۲۱ (وردآورد) تهران به عنوان پایلوت برنامه‌ریزی منطقه‌ای حساس به مهاجر انتخاب شوند. در این مناطق، مقررات مربوط به ثبت شرکت برای اتباع با تسهیلات ویژه (کاهش مدت زمان صدور مجوز، معافیت‌های مالیاتی موقت، ارائه فضای کار اشتراکی، بیمه درمانی موقت برای پرسنل) اعمال گردد. به طور خاص برای منطقه ۱۹ عبدل‌آباد با توجه به وجود کارگاه تولید کفش با ۲۲ نفر پرسنل غیررسمی، اولویت اول با ایجاد «منطقه ویژه ساماندهی کارآفرینی مهاجر» است. اثرگذاری این سیاست‌ها در مقایسه با سایر مناطق که از سیاست یکسان برخوردارند، به صورت شش‌ماهه ارزیابی شود.

۴ . **شفاف‌سازی اقامتی مبتنی بر اشتغال‌زایی:** ارتباط مستقیم وضعیت اقامتی و حقوق شهروندی با میزان اشتغال‌زایی ایجادشده توسط کارآفرین. در نمونه پژوهش، کارآفرینان بی هویت مناطق ۱۹ و ۲۰ به ترتیب ۲۲ و ۲۰ نفر پرسنل دارند که بیش از بسیاری از کارآفرینان دارای هویت قانونی هستند. این ظرفیت باید از طریق سیاست‌های تشویقی اقامتی مورد حمایت قرار گیرد.

۵ . بازنگری فرهنگی نهادی: لزوم سیاست‌هایی برای مقابله با نگرش‌های منفی و «بیگانه‌هراسی» اجتماعی، با برجسته کردن سهم اقتصادی مهاجران و جداسازی میان «مهاجر کارآفرین» و سایر اشکال مهاجرت، و تشویق نهادها به استفاده از زبان و بسترهای ارتباطی که احترام متقابل را تقویت کند.

۶ . **ایجاد دفاتر تسهیل‌گری محلی در مناطق ۲، ۳، ٤، ۵، ٦ و ۱۸:** برای کارآفرینان دارای هویت قانونی یا آنهایی که در مناطق شمالی و مرکزی سکونت دارند، دفاتر محلی می‌توانند فرآیند اخذ مجوزهای تکمیلی و بیمه پرسنل را تسهیل کنند.

در پایان، پیشنهاد می‌شود که شورای برنامه‌ریزی استان تهران و معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران، با بهره‌گیری از یافته‌های این پژوهش و با تأکید ویژه بر سه منطقه ۱۹ (عبدل‌آباد)، ۲۰ (شهرری) و ۲۱ (وردآورد) به عنوان پایلوت، نسبت به تدوین «دستورالعمل برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای ساماندهی کارآفرینی مهاجران افغان در اقتصاد غیررسمی» اقدام کنند. این دستورالعمل می‌تواند شامل نقشه‌های آسیب‌شناختی مناطق، جدول زمانی تبدیل مجوزهای موقت به دائمی و سازوکارهای پایش فضایی باشد.

منابع

احمدی، ف.، و همکاران. (۱۴۰۱). بررسی چالش‌ها و فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تحصیل‌کردگان افغانستانی مقیم ایران. دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۱۰(۲۱)، ۹۷–۱۳۴ . https://doi.org/10.22070/iws.2023.16474.2218

احمدرش و عیدی، [نام کوچک نامشخص]. (۱۳۹۶). زیستن در وضعیت پاندولی؛ مطالعه جامعه‌شناختی تجارب زیسته مهاجران افغان در ایران (مطالعه موردی: تجارب زیسته مهاجران افغان ساکن در محله کشتارگاه یزد). بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۹(۱)، ۵۱–۶۸ . https://doi.org/10.22059/ijsp.2018.659006

بارگاهی، ا.، محققنیا، ح.، و مرادی، ج. (۱۴۰۲). شناسایی نقش ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه. مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۳(۴)، ۲۵–۴۵ . https://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.379945.3985

پویا، م. (۱۴۰۲). بررسی پیامدهای بی‌ثباتی در افغانستان بر مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان. مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۳(۲)، ۸۵–۱۰۵.

ترکاشوند، ز.، و همکاران. (۱۴۰۲). تحلیل عوامل تشخیص فرصت‌های کارآفرینی روستایی از نظر مهاجران افغانستانی (مطالعه موردی: شهرستان ورامین). اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۲(۴۳)، [صفحات نامشخص] . https://doi.org/10.1001.1.23222131.1402.12.43.7.5

داوری، ع.، و فرخ‌منش، ت. (۱۴۰۴). مبانی کارآفرینی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

زنجانی، ح. (۱۳۸۰). نظریه‌های مهاجرت. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

زینالی، م.م.، و همکاران. (۱۴۰۱). ارائه چارچوبی برای توسعه یادگیری کارآفرینانه: مطالعه‌ای در کسب‌وکارهای صنعت فناوری بلاک‌چین. پژوهش‌های کارآفرینی، ۱(۱)، ۱۷–۳۰ . https://doi.org/10.22034/jer.2022.6966653

عبدالله‌زاده، و شریف‌زاده، [نام کوچک نامشخص]. (۱۴۰۳). تلفیق اجتماعی مهاجران در محیط کسب‌وکار. پژوهش‌های کارآفرینی، ۳(۳)، ۷۳–۸۶. https://doi.org/10.22034/jer.2024.2030400.1124 .

فیروزی، و زارع، [نام کوچک نامشخص]. (۱۴۰۳). عوامل فرهنگی مرتبط با نگرش مهاجران افغانستانی نسبت به ایرانیان (مورد مطالعه: مهاجران افغانستانی ساکن شهر یزد). پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۱۵(۵۴)، ۹۳–۱۱۱ . https://doi.org/10.22034/jgk.2023.355545.1074

کشانی، ب. (۱۳۹۸). ارتباطات میان‌فرهنگی افغان‌های مقیم ایران با ایرانیان بر پایه نظریه هم‌فرهنگی. مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۴(۴۱)، ۹–۳۰. https://doi.org/10.1001.1.17358663.1398.14.41.1.5 .

کردی، و ییلاقی، [نام کوچک نامشخص]. (۱۴۰۱). شناسایی و ارزیابی عوامل مؤثر بر موفقیت اکوسیستم کارآفرینی. مطالعات نوین کاربردی در مدیریت، اقتصاد و حسابداری، ۹(۳)، ۷۲–۹۱ . https://doi.org/10.22111/INNOECO.2023.45126.1058

ماه‌گل، ش.، زارعی، غ.، و روان‌بد، ا. (۱۴۰۳). چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان (مطالعه موردی: حکومت طالبان). مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۴(۱)، ۱۲۰–۱۴۰ . https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.283837.3043

محمدزاده، پ.، و همکاران. (۱۳۹۵). عوامل کلیدی مؤثر بر موفقیت کارآفرینان با استفاده از مدل‌های گسسته لاجیت و پروبیت. مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، ۲۴(۶)، ۱۵۳–۱۷۵. https://doi.org/10.22084/aes.2017.13373.2438 .

محمودیان، ح. (۱۳۸۶). مهاجرت افغان‌ها به ایران: تغییر در ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و انطباق با جامعه مقصد. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۲(۴)، ۴۲–۶۹.

مقصودی، م. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی سیاستگذاری مرتبط با مهاجران افغانستانی در ایران. سیاستگذاری عمومی، ۸(۲)، ۱۱۷– https://doi.org/10.22059/jppolicy.2022.87951132 .

موبد، ن. (۱۴۰۰). ارائه الگوی پویای عوامل مؤثر بر موفقیت کارآفرینان مهاجر: مطالعه موردی کارآفرینان مهاجر ایرانی در شهر تورنتو [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران].

مهرآرا، ا. (۱۳۸۶). کارآفرینی فرهنگی و کارآفرینی بومی: ضرورتی برای توسعه کارآفرینی در آموزش عالی. در همایش ملی آموزش عالی و کارآفرینی: گذشته، حال، آینده.

نوغانی، م.، و اخلاقی، (۱۳۹۵). تحلیل کیفی روند اعتماد اجتماعی نخبگان مهاجر افغانستانی مشهد. مطالعات توسعه اجتماعی ـ فرهنگی، ۳(۲)، ۵۱–۸۰.

همتی، و ابراهیمی، [نام کوچک نامشخص]. (۱۴۰۲). تحلیلی جامعه‌شناختی از کیفیت زندگی مهاجران افغانستانی ساکن اصفهان. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۲(۲)، ۸۱–۱۰۰. https://doi.org/10.22108/srspi.2023.137035.1888 .

یحیائی، و کیا، [نام کوچک نامشخص]. (۱۳۸۸). مطالعه موردی انگاره‌های هویت فرهنگی و هویت ملی ملت‌های ایران و افغانستان با تأکید بر نگره‌های مهاجران افغانی به ایرانیان. مطالعات ملی، ۱۰(۳۷)، ۱۳۵–۱۵۶ . https://doi.org/10.1001.1.1735059.1388.10.37.7.1

References

Ahmadi, F., et al. (2022). An examination of the social, economic, and political challenges and opportunities of Afghan educated immigrants residing in Iran. *Biannual Journal of Political Sociology of the Islamic World, 10*(21), 97–134. https://doi.org/10.22070/iws.2023.16474.2218

Ahmadresh, [first name unknown], & Eidi, [first name unknown]. (2017). Living in a pendulum situation: A sociological study of the lived experiences of Afghan immigrants in Iran (Case

study: Lived experiences of Afghan immigrants residing in the slaughterhouse neighborhood of Yazd). *Iranian Journal of Social Issues, 9*(1), 51–68. https://doi.org/10.22059/ijsp.2018.65900

Barqahi, A., Mohagheghnia, H., & Moradi, J. (2023). Identifying Iran's geopolitical role in combating terrorism from 2001 to 2020 in the Middle East. *Geography and Regional Planning, 13*(4), 25–45. https://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.379945.3985

Pouya, M. (2023). Examining the consequences of instability in Afghanistan for the political, social, and cultural issues of Sistan and Baluchestan Province. *Geography and Regional Planning, 13*(2), 85–105.

Torkashvand, Z., et al. (2023). Analyzing the factors involved in identifying rural entrepreneurship opportunities from the perspective of Afghan immigrants (Case study: Varamin County). *Space Economy and Rural Development*, 12(43), [pages unavailable]. https://doi.org/10.1001.1.23222131.1402.12.43.7.5

Davari, A., & Farrokh-Manesh, T. (2025). *Fundamentals of entrepreneurship*. Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT).

Zanjani, H. (2001). *Theories of migration*. Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT).

Zeinali, M. M., et al. (2022). Developing a framework for entrepreneurial learning: A study of businesses in the blockchain technology industry. *Entrepreneurship Research, 1*(1), 17–30. https://doi.org/10.22034/jer.2022.696665

Abdollahzadeh, [first name unknown], & Sharifzadeh, [first name unknown]. (2024). Social integration of immigrants in the business environment. *Entrepreneurship Research, 3*(3), 73–86. https://doi.org/10.22034/jer.2024.2030400.1124

Firoozi, [first name unknown], & Zare, [first name unknown]. (2024). Cultural factors associated with Afghan immigrants' attitudes toward Iranians (Case study: Afghan immigrants residing in Yazd). *Khorasan-e Bozorg Research Journal, 15*(54), 93–111. https://doi.org/10.22034/jgk.2023.355545.1074

Kashani, B. (2019). Intercultural communication between Afghans residing in Iran and Iranians based on the theory of co-culture. *Intercultural Studies, 14*(41), 9–30. https://doi.org/10.1001.1.17358663.1398.14.41.1.5

Kordi, [first name unknown], & Yeylaghi, [first name unknown]. (2022). Identifying and evaluating the factors affecting the success of the entrepreneurial ecosystem. *Modern Applied Studies in Management, Economics and Accounting, 9*(3), 72–91. https://doi.org/10.22111/INNOECO.2023.45126.1058

Mahgol, S., Zarei, Gh., & Ravanbod, A. (2024). Challenges and opportunities of Iran's foreign policy toward Afghanistan (Case study: The Taliban government). *Geography and Regional Planning, 14*(1), 120–140. https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.283837.3043

Mohammadzadeh, P., et al. (2016). Key factors affecting entrepreneurs' success using discrete logit and probit models. *Applied Economics Studies in Iran, 24*(6), 153–175. https://doi.org/10.22084/aes.2017.13373.2438

Mahmoudian, H. (2007). Afghan migration to Iran: Changes in economic, social, and demographic characteristics and adaptation to the host society. *Iranian Population Studies Association Journal, 2*(4), 42–69.

Maghsoudi, M. (2022). Pathology of policymaking concerning Afghan immigrants in Iran. *Public Policy, 8*(2), 117–132. https://doi.org/10.22059/jppolicy.2022.87951

Mobad, N. (2021). *Developing a dynamic model of factors affecting immigrant entrepreneurs' success: A case study of Iranian immigrant entrepreneurs in Toronto* [Master's thesis, University of Tehran].

Mehrara, A. (2007). Cultural entrepreneurship and indigenous entrepreneurship: A necessity for the development of entrepreneurship in higher education. In *National Conference on Higher Education and Entrepreneurship: Past, Present, and Future*.

Noghani, M., & Akhlaqi, [first name unknown]. (2016). A qualitative analysis of the process of social trust among Afghan immigrant elites in Mashhad. *Social and Cultural Development Studies, 3*(2), 51–80.

Hemati, [first name unknown], & Ebrahimi, [first name unknown]. (2023). A sociological analysis of the quality of life of Afghan immigrants residing in Isfahan. *Strategic Research on Social Issues, 12*(2), 81–100. https://doi.org/10.22108/srspi.2023.137035.1888

Yahyaei, [first name unknown], & Kia, [first name unknown]. (2009). A case study of the patterns of cultural and national identity among the peoples of Iran and Afghanistan, with emphasis on Afghan immigrants' perceptions of Iranians. *National Studies, 10*(37), 135–156. https://doi.org/10.1001.1.1735059.1388.10.37.7.1